THE ROLE OF HYPONYMY, HYPERNYMY IN THE ORGANIZATION OF THE SPECIALIZED LEXICON

Doina Butiurca
Assoc. Prof., Hab. Dr., Sapientia University of Tîrgu Mureș

Abstract:The assertion from which we start in our study is that paradigmatic relationships in specialized languages are a controversial and unequal issue of relevance, unlike the case of lexicology. The assertion from which we start is that hyponymy and hypernymy are two types of semantic relations a of paradigmatic character, whose function is fundamental in the organization of the specialized lexicon. The relationship between terminology and ontology, the underlying conditions of a properly established hierarchy, etc. are only two of the objectives of this research. The approach is descriptive-contrastive, analytical. One of the conclusions is that research into paradigmatic relationships at the level of specialized languages could have theoretical consequences on traditional definitions and, at the level of application, it could mark the necessary differences in the different registers of communication. The second conclusion is that hyponymy and hypernymy have a fundamental role in organizing hierarchies in the contemporary terminology.

Keywords: terminology, ontology, paradigmatic relationships, hyponymy, hypernymy

Aserțiunea de la care pornim în studiul nostru estecă relațiile paradigmatice în limbajele specializate reprezintă o problemă controversată și inegală ca relevanță, spre deosebire de lexicologie. Aserțiunea de la care pornim este că hiponimia și hiperonimia sunt două tipuri de relații semantice de natură paradigmatică, a căror funcție este fundamentală în organizarea lexicului specializat. Relația dintre terminologie și ontologie, condițiile care stau la baza unei ierarhii corect constituite etc sunt doar două dintre obiectivele cercetarii. Perspectiva de abordare este descriptiv-contrastivă, analitică.

Relațiile lexico-semantice au constituit o preocupare cu rădăcini vechi în tradiția semanticii europene. Interes față de raporturile care se stabilesc între unități având calitatea de semn lingvistic au manifestat deopotrivă, lingviștii, logicienii, psiholingviștii etc. Două sunt tipurile de relații, în tradiția lingvisticii lui F. de Saussure: relații între termeni care se succed în lanțul lingvistic, de natură sintagmatică (raporturi *in praesentia*) și relații care se stabilesc între termeni substituibili în același punct al lanțului, de natură paradigmatică (raporturi *in absentia*).

Hiponimia și hiperonimia sunt două tipuri de relații semantice de natură paradigmatică, a căror funcție este fundamentală în organizarea lexicului comun, în general, a lexicului specializat, în special. Hiperonimul este termenul supraordonat (corespunde în unele interpretări, arhilexemului), al cărui sens este inclus în sensul/ sensurile unor termeni subordonați, numiți hiponime. Funcțional, realizează primul nivel de clasificare/ ordonare a conceptelor într-o structură ierarhică. Hiperonimul foarte general (jur.) *judecată,* de exemplu, apare ca modalitate de clasare a termenilor juridici aparținând propriului câmp conceptual (*judecată după casare, judecată în apel, judecată în prima instanță, judecată în fond, judecată în recurs* etc). Termenul supraordonat se află într-un raport ”de implicație unilaterală, asimetrică” (v. Angela Bidu –Vrănceanu 2005: 252) dat fiind faptul că numai hiponimele sunt incluse în hiperonim. Expresia lingvistică a hiperonimelor este eterogenă, variind de la un domeniu al științei la altul, de la o ramură la alta. 1.Hiperonimul este un

BDD-A28593 © 2018 “Petru Maior” University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 18:16:01 UTC)

nume, în majoritatea limbajelor specializate [(jur.) *drept*, anat. *celulă*, (fiz). *cheie*, (ec.)*piață*] și foarte rar verb sau adjectiv. 2. Hiperonimul se poate exprima printr-o sintagmă și/ sau după caz, printr-o perifrază, în structura căreia termenul specializat pentru un anumit domeniu este determinantul: (med.) celulă musculară (*celulă musculară netedă vasculară, celulă musculară netedă viscerală, celulă musculară striată cardiacă* etc.).

Creat de A.J. Greimas (1966) prin analogie cu alți termeni ce denumesc relații paradigmatice de sens (antonimie, sinonimie), termenul de hiponimie desemnează o relație lexico-semantică de ”incluziune” a unei clase în alta. Este o relație pe care John Lyons o consideră relație de incluziune intensională a sensurilor unităților lexicale. Așa cum s-a mai spus (Loic Depecker 2002, M.T. Cabré 1998) hiponimul este termenul subordonat inclus în hiperonim, ca termen supraordonat. Relațiile de supraordonare a hiponimelor față de un hiperonim sunt (v. Angela Bidu –Vrănceanu 2005) deosebit de complexe, datorită nivelurilor diferite de realizare a ierarhiilor. Relația dintre hiperonim și hiponime este concepută în baza logicii claselor: cu cât clasa referenților este mai mare, cu atât hiperonimul pe baza căruia se stabilește relația de hiponimie este mai cuprinzător. Asa, de exemplu, clasa referenților termenului *agent* aparținând lexicului *Securității și sănătății* este mai cuprinzătoare decât ansamblul de unități conceptuale - *agent biologic*, *agent cancerigen* (*carcinogen*), *agent chimic*, *agent mutagen*, *agent nociv* Relația hiponimică dintre *agent chimic*, *agent mutagen* se bazează pe opoziția extensiune/ intensiune.

Nivelul conceptual al limbajelor specializate, procesele logice de formare a terminologiilor au prioritate în cercetările actuale[„Sur ce point au moins, on perçoit ce qui continue de manquer: une *conceptologie*, science des concepts, qui aurait au moins à prendre en considération l’organisation des sens dans les langues et le niveau conceptuel à construire pour faire se correspondre les langues autour des mêmes objets”(Depecker Loïc, 2005)].Pentru omul de știință, hiponimia și hiperonimia au calitatea de relații logice, la nivelul sistemelor conceptuale. În acest sens, E. Wüster remarca faptul că toate raporturile logice implică și ”raporturi abstracte” între noțiuni care au caracteristici comune. Între terminologie și ontologie se stabilesc numeroase tipuri de relații având ca numitor comun cunoașterea noțiunilor. În funcție de tipologia conceptelor cercetate de inginerul austriac (partitive, generice, funcționale) relațiile pot fi de supraordonare (în raport cu conceptele generice), de subordonoare (hiponimele se subordonează hiperonimelor) etc. M.T. Cabré lua în considerare două tipuri de relații ontologice bazate pe contactul dintre concepte: relația parte-întreg și relația cauză-efect (M.T. Cabré 1998:179). Relațiile partitive indică, dintr-o perspectivă generală, legătura dintre întreg și elementele sale constitutive. Literatura de specialitate acceptă două tipuri de relații partitive: a. relații care există între întreg și părțile sale componente. b. relații care există între diferite părți ale aceluiași întreg.Organizarea conceptelor nu este realizată linear. Există o ierarhie, o logică a raporturilor dintre noțiunile științei, de studiul căreia s-a ocupat și Loic Depecker [„La relation entre concepts, particulièrement les relations génériques (genre-espèce), partitives(partie/ tout; tout/ partie), temporelle et topologiques permettent de lier ces concepts en des sistèmes de concepts facilitant les correspondances entre langues”(Loic Depecker 2005:13)].

Ierarhia cunoașterii științifice este susținută de două procedee specifice - extensiunea și intensiunea. Descrierea unui concept prin extensiune constă în enumerarea tuturor realizărilor posibile ale conceptului respectiv (la nivelul hiponimelor). Toate noțiunile formate de la conceptul general *moștenire* s-au format prin extensiune: *moștenire ab intestat* [extensiunea sensului la sfera *modalități de realizare a moștenirii – fără testament*;// *moștenire legitimă* (extensiune conceptuală la regulile moștenirii)]// etc. Ierarhizarea în cunoașterea noțiunilor antrenează ambele tipuri de relații paradigmatice (de hiponimie și de hiperonimie) – care contribuie atât la organizarea eficientă a limbajelor de specialitate cât și la descrierea sensurilor specializate. Cercetările noastre din domeniul terminologiei medicale,

BDD-A28593 © 2018 “Petru Maior” University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 18:16:01 UTC)

a pedologiei, informaticii, economiei au arătat că în dinamica noțiunilor un rol fundamental revine relațiilor de incluziune, organizării riguroase a conceptelor, bazate pe relațiile de supraordonare, coordonare etc. Relația de incluziune este deosebit de complexă și se realizează prin extensiune și/ sau prin intensiune. De exemplu, referenții desemnați prin hiponimele *agent biologic*, *agent cancerigen* (*carcinogen*), *agent chimic*, *agent mutagen*, *agent nociv* etcaparținând lexicului *Securității și sănătății* sunt incluși în clasa referenților desemnați prin hiperonim (*agent*).Extensiunea unui concept precum *analgezie* este în consonanță cu denotația termenului medical [”pierdere a sensibilității la durere”] care desemnează obiectele de care semnul este (logic și semantic) legat: *analgezie congenitală, analgezie fiziologică, analgezic* etc.

Dacă la nivel lexico-semantic, extensiunea poate fi realizată prin majoritatea părților de vorbire (extensiunea substantivului, a verbului, a adjectivului), în terminologie, o disciplină eminamente nominală în procesul de desemnare, extensiunea este realizată în funcție de nume/ substantiv, foarte rar în funcție de alte părți de vorbire. Substantivul conferă identitate/ realizează diferențierile subtile la nivelul specializărilor: substantivul abstract desemnează numeroase ”obiecte” care intră sub incidența conceptelor din domeniul *Informaticii*, de exemplu; substantivul masiv desemnează cu preponderență, ”obiecte” (reale sau posibile) intrate sub incidența conceptelor din sfera *Pedologie*, *Geologie*, tot așa cum substantivul colectiv individualizează lexicul științelor sociale, în sens larg. În limbajele specializate, relațiile de hiponimie pot fi puse în evidență prin analiza corpusului, prin analiza semică a definițiilor terminologice precum și prin analiza discursului etc. Un prim exemplu de hiponimie în limbajul juridic, de exemplu, îl constituie relațiile care stabilesc între conceptul de *drept*, ca hiperonim și hiponimele acestuia: *drept accesoriu, drept administrativ,drept agrar,drept cadastral,drept cambial,drept canonic,drept câștigat,drept coercitiv,drept comercial, drept comparat, drept constituțional, drept consuetudinar (...), drept de abitație, drept de acces, drept de angarie,drept de eligibilitate, drept de gaj, drept divin, drept eclesiastic, drept fundamental, drept general, drept ideal, drept intelectual, dreptul de folosire(a) liberă a limbii materne, drept pemnoral,drept penal internațional, drept retroactiv,drept roman,drept universal, drept vidual, dreptul la inviolabilitatea domiciliului* (…) etc. Spre deosebire de terminologiile actuale, aflate în proces de formare, unde hiponimele oscilează la nivelul organizării lingvistice între structuri sintagmatice, expresii polilexicale și compuse, hiponimele din domeniul *Dreptuluijuridic* nu cunosc acest tip de oscilație structurală. Se caracterizează printr-o mare stabilitate și univocitate, dată de tradiția și vechimea domeniului. Relevant este faptul că hiponimele excerptate formează o ierarhie comună care se constituie într-o relație de co-hiponimie, în general. O diferențiere a conceptelor selectate s-ar putea realiza în funcție de nivelul instituțional, general, particular etc la care operează: 1. originea sistemului de legi (*dreptul roman*); 2. condiția juridică a persoanei (*drept de eligibilitate, drept de alegător, drept de autor, drept familial etc*); 3. relațiile personale patrimoniale (*drept de posesiune, drept de proprietate, drept de moștenire, drept extratabular etc*); 4. activitatea de soluționare a litigiilor dintre persoane (*drept câștigat, dreptul la ultimul cuvânt, drept litigios etc*) etc. Lingvistica juridică realizează diferența necesară dintre limbajul juridic și limbajul dreptului (cf. Z. Ziembinski – *Le langage du droit et le langage juridique*, în „Archives de philosophie du droit”, XIX, 1974).O disociere se impune, în contextul actual, și între limbajul juridic și limbajul dreptului internațional, eminamente interdisciplinar.Jerzy Wroblewski (Les langages juridiques: une typologie, în: „Droit et Société”, nr.8/1988, p.16) realiza deosebiri între patru tipuri de limbaj juridic: limbajul legal, limbajul jurisprudenței, limbajul științei juridice și limbajul juridic comun (utilizat în practica juridică de către avocați, specialiști).

Semul care situează la același nivel ierarhic hiponimele din domeniul dreptului internațional este ”cadrul legislativ care reglementează relațiile între state sau între persoane/

BDD-A28593 © 2018 “Petru Maior” University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 18:16:01 UTC)

entități de naționalități diferite" : *dreptul internațional aerian, dreptul internațional public, dreptul organizațiilor internaționale, dreptul internațional maritim, dreptul internațional cosmic, dreptul internațional al mediului, dreptul internațional economic, dreptul internațional umanitar, dreptul internațional penal, dreptul contenciosului internațional, dreptul securității internaționale, dreptul răspunderii internaționale, dreptul internațional al drepturilor omului etc*) etc. O serie de hiponime din domeniul dreptului internațional provin din trecerea în lexicul specializat a unor nume/ însușiri ale obiectelor concrete din lexicul comun (om, răspundere etc), dar și din lexicul altor domenii specializate. Sunt termeni interdisciplinari proveniți din: 1. dreptul juridic tradițional (*drept,penal, contencios etc*), 2. limbajul mediului (*aerian, maritim, cosmic, mediu* etc), 3. limbajul științelor sociale (*economie, organizație, securitate, internațional*) etc. Numeroase serii hiponimice dezvoltă termenul *lege*, prin sintagme specifice (*lege administrativă, lege civilă, lege electorală lege generală, lege locală* etc). Un procedeu deosebit de productiv în dinamica hiponimiei îl constituie construcțiile polilexicale: *legea privind organizarea administrativ-teritorială a țării, legea cererii și a ofertei, legea mai blândă, legea mai favorabilă*, *legea de împrumut și închiriere* etc.

În organizarea ierarhică a conceptelor științifice, omul de știință, cercetătorul respectă câteva condiții de realizare a unei ierarhii construite logic. A. Ierarhizarea se bazează pe un *raport structural de dominanță*. Este o relație pe verticală, întotdeauna asimetrică: dacă noțiunea de *drept* implică noțiunea specifică de *drept internațional aerian*, atunci *drept internațional aerian* nu implică conceptul general de *drept*. Organizarea ierarhică este dispusă în serii, sub formă de lanț (catenar) alcătuind serii infinite de concepte. Hiponimele termenului med. *angiomatoză* sunt deosebit de numeroase în limbajul medical: *angiomatoză cerebrală, angiomatoză facio- retino-talamo- diencefalică, angiomatoză hemoragică familială, angiomatoză medulo-cutanată, angiomatoză retinocerebeloasă etc.* Sub aspectul expresiei lingvistice, relația dintre hiperonim și hiponim "este blocată în jos prin perifraze prea dezvoltate"(v. Angela Bidu-Vrănceanu 2007:136), ca în cazul sintagmei *angiomatoză facio- retino-talamo- diencefalică*. Este una dintre rațiunile pentru care omul de știință recurge la sinonimia cognitivă, în ciuda a numeroase consecințe pe care fenomenul le are la nivelul sensului. În limbajul medical de exemplu, perifraza are un *sinonim cognitiv*, de regulă, un patronim: med. *angiomatoză facio- retino-talamo- diencefalică* -sin. *sindrom Bonnet-Blanc-Dechaume*;med. *angiomatoză retinocerebeloasă* – sin. *boală Lindau*; *angiomatoză hemoragică familială* –sin. *boală Rendu-Osler* etc. Patronimele, în calitate de termeni specializați nu asigură transparența de semnificație în discurs. Hiponimul și sinonimul său cognitiv vor asigura însă, în cel mai înalt grad, sensul specializat, chiar dacă pentru lectorul neavizat sunt termeni inaccesibili ca sens. Dacă sinonimul hiponimului este un termen din lexicul comun, accesul vorbitorului la sensul specializat este facil, fiind vorba de noțiuni cunoscute. B. Cea de-a doua proprietate logică a relației de hiponimie este *tranzitivitatea*. Se dau sintagmele: 1. preț acceptabil; 2. preț en-gros; 3. preț convenabil; 4. preț cu amănuntul; 5. preț cu ridicata; 6. preț de achiziție. Dacă 1. este hiponim al lui 2., iar 2. este hiponim al lui 3. atunci 1. este hiponim al lui 3.Tot așa, dacă 4. este hiponim al lui 5., iar 5 este hiponim al lui 6, atunci 4 este hiponim al lui 6. Raportul dintre sintagmele juridice analizate este unul de hiponimie, dat fiind faptul că în contextul dat, tranzitivitatea permite moștenirea de trăsături de la hiperonimul „preț" la toate hiponimele acestuia. C. A treia trăsătură privind hiponimia, ca relație paradigmatică de sens este incompatibilitatea. Hiponimele juridice, medicale etc (spre deosebire de sinonime) sunt unite printr-o relație de incompatibilitate. *Angiomatoză cerebrală și angiomatoză facio- retino-talamo- diencefalică* se exclud reciproc. Nu există situații în care un hiponim să poată fi definit prin altul, fie că facem referire la tratatele științifice/ la cursurile universitare, fie că cercetătorul utilizează definițiile date de dicționarele generale și/ sau de ghidurile de terminologie.

BDD-A28593 © 2018 "Petru Maior" University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 18:16:01 UTC)

Concluzii

În limbajele specializate, hiperonimul îşi găseşte expresia în termenii abstracţi, de sursă greco-latină (specifici terminologiei interne), în termeni proveniti din lexicul comun, în termeni interdisciplinari, dar şi în sintagme, perifraze având determinantul purtător de sens/ informaţie specializată. Aşa cum am menţionat ţi cu altă ocazie, hiponimul ,,dedogmatizează" imaginile abstracte din context, fluidizează informaţia, prin utilizarea termenilor ştiinţifici cu o pronunţată transparenţă de sens. Modalităţile de organizare şi clasificare a hiperonimelor, nivelurile diferite de realizare a hiponimiei, structura eterogenă a expresiei lingvistice (termen, sintagmă, perifrază) interesează deopotrivă pe omul de ştiinţă, pe lingvist etc. Cercetările pe tema tipurilor de hiperonime/ hiponime în diferite terminologii (juridică, medicală etc) pot evidenţia aspecte de interes major pentru terminolog, lexicograf, pentru ierarhizarea conceptelor ştiinţei.

BIBLIOGRAPHY

BIDU-VRĂNCEANU, A. et al. 2005: Angela Bidu-Vrănceanu et al., *Dicţionar deŞtiinţe ale limbii*, Editura Nemira, Bucureşti, 2005.
CONSTANTINESCU NICOLAE M.(coord) 2012: Constantinescu Nicolae M. (coord.), *Anatomie chirurgicală şi operatorie*, Editura Academiei Oamenilor de Ştiinţă din România, Bucureşti
RUSU, V. 2007:Valeriu Rusu, *Dicţionar Medical* (DM), Bucureşti, Editura Medicală.

Referinţe

BIDU-VRĂNCEANU, A. 2007 a: Angela Bidu-Vrănceanu, *Lexicul specializat în mişcare.De la dicţionare la texte* de Angela Bidu-Vrănceanu(2007a), Editura Universităţii, Bucureşti.
CABRE,M.T. 1998: Maria Teresa Cabré, *La terminologie*, traducere din catalană,
Monique C.Cormier şi John Humbley, Armand Colin, Les Presses de l`Université d`Ottawa, Armand Colin.
DEPECKER L. 2002: Depecker Loic, *Entre signe et concept. Eléments de terminologie générale,* Presses Sorbonne Nouvelle, Paris.
SAUSSURE F. de 1998: Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală,* traducere şi cuvânt înainte Irina Izverna Tarabac, Polirom, Iaşi.

BDD-A28593 © 2018 "Petru Maior" University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-24 18:16:01 UTC)